

Слободан Д. Милошевић

О ЕКОНОМСКИМ ПРИЛИКАМА НА ОСЛОБОЂЕНОЈ ТЕРИТОРИЈИ ЦРНЕ ГОРЕ У ПРВОЈ ГОДИНИ НОР-а

Развитак ослободилачке борбе југословенских народа 1941 — 1945. године карактерише више издвојених момената или крупних проблема који се јасно оцртавају од самог почетка. Један од таквих је проблем материјалног збрињавања партизанских војних јединица и сиромашног, незбринутог и избегличког становништва. Комунистичка партија Југославије је 1941. године одлучно повела народ у борбу против окупатора. Није била обезбеђена материјална база те борбе. Непостојање магацина хране, одеће и обуће и наоружања није било препрека стварању партизанских јединица широм Југославије. Напротив, оне су стално нидале и јачале, бројно и организационо. Борци су већином носили цивилна одећа, оружје су стицали пленом у борби, а храну су добијали од народа.

У време покретања народног устанка у Црној Гори није се осећала већа оскудица у животним намирницама за војску и становништво. Тада је постојала само „глад“ за оружјем и муницијом.¹ Војна и политичка диференција у устаничком покрету Црне Горе у другој половини 1941. године створила је више проблема за снаге ослободилачког покрета. Поред осталих, све видније се оцртавао проблем исхране партизанских војних јединица, затим сиромашног, незбринутог и избеглог становништва. Услед великог прилива окупаторских војника и нешто слабијег приноса летине 1941. године почела је да се осећа глад у народу. Такво стање користили су трговци и шпекуланти, чија је жеља за богаћењем порасла. Да не би од њих страдало сиромашно становништво, предузимане су оштре мере против шпекуланата животним намирницама. Тако је Привремена врховна команда национално-ослободилачких трупа за Црну Гору и Боку издала још 27. јула 1941. године наредбу свим командирима и месним војним командантима за стварање преких народних судова у већим партизан-

---

¹ Упутство Штаба Привремене врховне команде народноослободилачке војске за Црну Гору, Боку и Санжак од 23 јула 1941. год. о тактици националноослободилачке војске. (Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, Том III, књ. 1. стр. 20; даље 36. НОР).

ским одредима, који ће изрицати само смртне казне, поред осталих и онима који шпекулишу животним намирницама.²

Касније је војно и политичко руководство устанка преко наредба, огласа, летака и на друге начине стављало до знања трговцима да не уносе животне намирнице у градове, јер би на тај начин снадбевали окупаторску војску. Свако одступање од ових наредба кажњавано је у најмању руку одузимањем робе од прекршиоца. Такав је случај био са једним трговцем са Његуша, коме је батаљон „Царев лаз“ Ловћенског НОП одреда запленио 35 врећа брашна и 104 килограма пасуља, јер није било довољно гаранције да ће те намирнице бити расподијељене становништву у Цетињу, како је трговац говорио.³ Средином октобра 1941. године партизани Петрушинско-павковићког батаљона запленили су од трговаца 500 оваца на путу Даниловград—Никшић.⁴ Имајући све то у виду, ГШ НОП одреда за Црну Гору и Боку је у новембру 1941. године издао посебан позив и опомену трговцима и занатлијама. Трговци су, у жељи за бопаћењем, куповали животне намирнице у местима у којима су оне биле јевтиније, преносили их у друга места и продавали по доста високим ценама. Занатлије су такође подигли цене својим услугама. И једни и други настојали су да се што више обогате од народа код кога су скоро нестале резерве животних намирница, а глад та је приморавала да купује по високим ценама.⁵

Трговци, као и остали, који нису пријавили вишак животних намирница у време када су оне биле веома потребне кажњавани су новчано. Висина те казне зависила је од количине прикривених намирница. До откривања ових вишкова долазило се путем претреса. Тако, на примјер, „1. децембра 1941. године извршен је претрес у просторијама Рада Шаровића, трговца из Жабљака, и том приликом нађено је непријављених следећих артикала: 2 канте гаса, 2 канте шпиритуса и око 50 комада пераћег сапуна“. Одузете су све ове нађене ствари, а трговац је кажњен са 10.000 динара у корист НОФ-а.⁶ Крајем децембра 1941. године извршен је претрес куће Уроша Зековића на Барама, па је пронађено 50 килограма шећера. Шећер је одузет у корист партизанске војне болнице на Жабљаку, а Зековић је кажњен са 7.000 динара у корист НОФ-а.⁷

² Исто, 21.

³ Наређење Штаба Ловћенског НОП одреда од 27. децембра 1941. године Штабу батаљона „Царев Лаз“ за спречавање лиферовања намирница окупатору (Зб. НОР, III — 1, 400).

⁴ Бошко Буричковић, Припреме и развој устанка у срезу даниловградском, Устанак народа Југославије 1941, књ. 1, Београд 1962, 455.

⁵ Чланак из „Саопштења“ бр. 3 ГШ НОП одреда за Црну Гору и Боку од новембра 1941. године о заштити народа и борби против окупације. Зб. НОР, III — 1, 220.

⁶ Из „Билтена“ Штаба Дурмиторског НОП одреда од 22. децембра 1941. године, О борби против шпекулације (Зб. НОР, III — 1, 364).

⁷ Исто.

Када је питање исхране војске и становништва постало у већој мери актуелно, почело се радити на оживљавању и активизирању институција Народноослободилачког фонда (НОФ). Ово је позната, хумана институција из илегалног рада КПЈ. У установничким данима 1941. године, а нарочито у јесен те године, знатно се активније радило на стварању и организационом учвршћењу НОФ-а. Према директиви ПК КРЈ за Црну Гору, Боку и Санцак свим окружним и месним комитетима и бироима ћелија од 26. октобра 1941. године, тамо где нису били изабрани одбори НОФ-а требало их је наименовати. То се односило како на сеоске и општинске тако и на средске одборе НОФ-а. Све то говори о хитности оснивања одбора НОФ-а, чија средства, према поменутој директиви, „треба користити само за Народноослободилачку војску (исхрану и одјећу партизана) стављајући их на расположење штабовима одреда, односно бригаде“.⁸

Институције народноослободилачког фонда и народноослободилачких одбора имале су сличне, скоро истоветне функције на пољу економског збрињавања војске и народа. Међутим, народноослободилачки одбори су имали и шире компетенције: судство, провета, култура и др. У оним местима у којима није било НОО постојао је и радио одбор НОФ-а, све до тренутка када је требало решавати поред економских и друга питања ослободилачког рата. Тако су одбори НОФ-а постепено прерастали у НОО при којима су основане секције НОФ-а. Дакле, НОФ као такав не исчезава, већ се „утапа“ у НОО који обједињавају више делатности преко појединих секција.

С обзиром на оскудне резерве, руководство народноослободилачког покрета у Црној Гори оријентисало се на прибављање хране и путем куповине у Херцеговини, Санцаку и Албанији. Могућности за добављање животног намирница са стране биле су веома умањене присуством непријатељске војске и честим борбама са њом. На другој страни, недостатак новца знатно је отежао добављање животног намирница са територије ван Црне Горе. Ту су проблем представљали и разноликост валута које су употребљаване и мере окупатора око замене новца бивше Краљевине Југославије. По наредби цивилног комесара за Црну Гору Маццоллинија, почев од 23. јуна 1941. године вршено је жигосање југословенског новца. После тога новац који није био жигосан губио је вредност. Потешкоћу је причињавао новац који је од раније био ван оптицаја. Уколико се такав новац нашао у промету, макар и са жигом, одузиман је на лицу места. Уз то, установљена је и казна за служење овим новцем — до 15.000 динара и шест месеци затвора. Ове мере италијанског окупатора ишле су ка замени новца Краљевине Југославије за италијанске лире. Тиме се хтело постићи што веће политичко и економско изоловање Црне Горе од осталих југословенских покрајина. Италијани су то својим

⁸ Исто, 79.

речником објашњавали: „Практично и непосредно ријешење економског проблема главни је смисао престојеће замјене новца“.⁹

Ратни догађаји 1941. године јако су отежавали ионако оксудно снабдевање становништва животноим намирницама. И у мирно време, пре избијања другог светског рата, питање исхране становништва у Црној Гори није се могло решити без увоза животног намирница. Прве ратне године то се знатно погоршало, јер је окупатор запленио део животног намирница. У том циљу постојала су и посебна наређења италијанских команданата за конфискацију хране, фуражи и стоке нађених у зградама и уништеним селима на територији на којој су извођене борбене акције. Поред тога, окупаторски војници су пленили стоку која се налазила на испашама по планинама. Велики број житне стоке, коју су окупаторски војници терали у Дубровник и друга места за исхрану својих војника, запленили су партизани Кочанске чете у јесен 1941. године.¹⁰ Италијанска војска је свесно ишла на пљачку животног намирница, како би онемогућила исхрану партизанских јединица.¹¹ С друге стране, ратне прилике у лето и јесен 1941. године онемогућавале су убирање летине. Не тако ретко летина је скупљана под заштитом партизанских јединица, а испред непријатељске ватре. Тај посао преузимали су на себе НОО и масовне друштвено-политичке организације. Део прикупљене летине смештен је у магацине НОО, одакле је дељен — како војним јединицама тако и становништву.

Неравномерно оснивање НОО на територији Црне Горе утицало је и на прикупљање материјалних добара за потребе војних јединица и становништва. У оним местима у којима су одбори раније основани служба прикупљања хране боље је функционисала. Тако је, у подгоричком срезу, општински НОО у Пиперима у јесен 1941. доста успешно радио на помоћи ослободилачком покрету. Преко сеоских НОО у Пиперима сакупљано је: „5.000 кг. кукуруза, 900 кг. пшенице, 18.000 кг. кромпира, 26.000 кг. меса, 5.000 кг. вуне, 1.200 кг. сира, 100 кг. кајамака“.¹²

Италијански окупатор је настојао да тешко економско стање народа у Црној Гори и Боки искористи у политичке сврхе. На неослобођеној територији почео је да успоставља стару власт, која је повремено делила народу минималну количину хране. То је по правилу чињено на целој територији Црне Горе, а нарочито приликом мобилизације. У исто вријеме кад долазе да дије-

⁹ „Глас Црногорца“ бр. 1 од 1. XI 1941. — Према одлуци Мусолинија од 1. јула 1941. године, замена би се вршила у односу 100 динара за 38 лира. Према „Гласу Црногорца“ од 8. XI 1941, крајње време за замену новца је 10. новембар 1941. године.

¹⁰ Никола Перовић и Марко Перовић, Развитак устанка у општини кочанској среза никшићког 1941—1942. године, ИЗ, 4—6/1951, 156.

¹¹ Зоран Лакић, Размјена ратних заробљеника у Црној Гори у току НОР-а. Војноисторијски гласник (даље: ВИГ), 1/1967, 114.

¹² Војо М. Тодоровић, Подгорички срез у тринаестојулском устанку. Београд 1954, 228.

ле оружје, дијеле и жито.¹³ То је утицало на део народа, који се, да би исхранио своје породице, унеколико пасивизирао. Услед тога је народ делом прелазео на територију коју је држао окупатор. То је знатно погоршавало политичку ситуацију на штету НОП-а. То се најбоље види на територији Боке Которске и Паштровића још 1941. године. Од августа Италијани су тамо делили следована хране становништву. Предходно је становништво подељено по категоријама према имовном стању. Најсиромашнији су добијали пиринач, со, брашно и маст, а праћани друге категорије, они који су имали макар и мало обрадиве земље, добијали су шећер, со и пиринач.¹⁴ Али то ни приближно није ублажило несташницу животних намирница. Напротив, потребе у храни повећавале су се из дана у дан, а напоредо са тим расле су и њене цене. Да би то ублажиле, италијанске власти су ослободиле царине робу широке потрошње. Међутим, све су ово биле палијативне мере, које никако нису могле зауставити процес несташнице животних намирница и ублажити нерасположење народа према италијанском окупатору.

Питање исхране војске и становништва у Црној Гори из дана у дан постајало је све актуелније. Тиме се нарочито позабавио Покрајински комитет за Црну Гору, Боку и Санџак преко окружних и месних комитета Партије. Непосредну бригу о снабдевању сиромашног становништва животним намирницама водили су народноослободилачки одбори. Они су још у току 1941. године имали задатак „да прије свега утврде која кућа, која породица и у чему највише оскудева; да утврде ко и са колико залиха хране располаже, па да онда развију широку сабирну акцију“.¹⁵ Овај још неразвијени облик прикупљања животних намирница у 1941. години показао се као једна од врло успешних форми рада на обезбеђењу и бораца и народа животним намирницама.

Прикупљање животних намирница и стварање резерви хране за војску и народ постало је врло актуелно у јануару 1942. године. У том погледу значајна је директива ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак окружним и месним комитетима и биромима хелија од 17. јануара 1942. године о прикупљању помоћи сиромашног становништва и расписивању народног зајма.¹⁶ Константно је да је економски положај становништва погоршан и да из дана у дан постаје све тежи. Константује се да је крајње време за предузимање хитних мера у правцу добављања животних намирница за исхрану становништва и апелује да се томе приступи. Тај задатак преузимају на себе НОО, тј. њихове секције НОФ. Они организују прикупљање добровољних прилога у натурали и новцу, а затим

¹³ Ђуро Вуковић, О лијевим грешкама КПЈ у Црној Гори у првој години народноослободилачког рата. ИЗ, 1/ 1967, 81.

¹⁴ Душан Живковић, Бока Которска и Паштровићи у народној ослободилачкој борби. Београд 1964, 109.

¹⁵ О проблему исхране на ослобођеној територији, чланак из „Народне борбе“ од децембра 1941. године. Зб. НОР, III — 1, 247.

¹⁶ Зб. НОР, III — 2, 48.

уписивање народног зајма у натури и новцу. Вођена је строга евиденција прикупљених добара путем спискова који су садржали следеће: ко прилаже, колико прилаже и шта прилаже. Били су одвојени спискови за даваоце добровољних прилога од оних за народни зајам.

Како се наводи у поменутој директиви ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак, постоји битна разлика између прикупљања добровољних прилога и народног зајма. Разлика је у томе што на добровољни прилог није издавана никаква признаница, а на зајам јесте. Наиме, НОО су на позајмице издавали потврде које је оверовао Главни штаб НОП одреда за Црну Гору и Боку. Спискове са потврдама уз исприводни акт слали су НОО Главном Штабу, који их је потписивао и преко НОО враћао власницима. Ово је теоретски било овако постављено. Међутим, готово и да нема сачуваних података о резултатима уписа народног зајма. Вероватно је то и због тога што је та акција уведена у јеку прикупљања добровољних прилога, када је народ уложио и последње залихе новца и хране. И тамо где је сачуван понеки податак види се „да је број прилога тако мали да не може дотећи ни за прву помоћ онима најсиромашнијим“.¹⁷

Сачувани фрагментарни подаци из почетка 1942. године показују колико је био велики проблем исхране војске и народа.¹⁸ Према извештају Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку Врховном штабу од 30. јануара 1942. године, питање исхране не само партизана већ и становништва у Црној Гори постало је врло актуелно. У фебруару 1942. године Штаб Дурмиторског НОП одреда, обраћајући се Команди места у Фочи са захтевом за животне намирнице, пише следеће: „Економска ситуација код нас страшно је рђава. Скоро немамо могућности ни болницу да снабдијемо а у народу се јсећа глад“.¹⁹

И принос летине био је 1941. године различит на појединим територијама Црне Горе. Узрок томе је у првом реду био различит квалитет земљишта. Али не само он. На принос летине битно су утицале и временске прилике. То се јасно види из извештаја НОО

¹⁷ Буро Вујовић, Економске прилике на подручју Ловћенског одреда крајем зиме и почетком пролећа 1942. године. ИЗ, 4/1966, 689 и 690.

¹⁸ Зоран Лакић — Радоје Пајовић — Гојко Вукмановић, Нородноослободилачка борба у Црној Гори 1941—1945. Хронологија догађаја. Историјски институт СР Црне Горе. Титоград 1963, 223, 224 и 251.

„Глад је стално присутна. Неко трпи лакше неко теже, некеме се она види на лицу и у очима, а некеме не.“

Ова ми је глад, овде у Горњем Пољу, ова педантно уброчена у два лажљива бесхлебна и чорбаста оброка у тачно време, чини ми се, гора од оног тоталног гладовања по неколико дана кад се ништа у уста не стави, а после тога једанпут негде добро наједе. Зобеног хлеба у Санџаку, крушковог у Фочи, сладуњавог и бљутавог, овде се сећам као посласица. И батаљони и сав народ је гладан. Коприва се тек почиње помаљати из камена, а сав је народ изгледа. Али за њу треба и шака брашна“. Митра Митровић, Ратна путовања. Београд 1953, 109.

¹⁹ Зб. НОР, II — 4, 119, 139 и 150.

Чево од 3. марта 1942. године НОО за Црну Гору и Боку.²⁰ Изразито слаб принос летине 1941. године на територији ове општине дошао је и због тога што је слана у августу „уништила скоро све усеве“. Да би тешкоће биле још веће, и „ова општина има врло велики број иселјеника из метохије који већ данас формално гладују“. НОО зато тражи житну „помоћ за 102 фамилије са 448 чланова урачунавајући ту и породице избеглица и породице осталих сиромашних сељака“. Поред тога, 12 породица остало је без крова над главом услед паљевине и непријатељског бомбардовања, као што је био случај у селу Загреди (Даниловград), где је порушено осам кућа.²¹

Сачувани докуменат од 29. марта 1942. године садржи списак 47 сиромашних породица села Ђурђевића Гаре (срез пљеваљски) којима је додељена помоћ у животним намирницама. Тако је 40 породица добило у просеку од 10 до 25 килограма зоби, а 17 породица добило је такође у просеку по 16 килограма јечма. Посебно је издвојено шест породица чији су чланови били физички веома изнемогли тако да им је у најкраће време претила смрт од глади. Занимљиво је навести да је наведена помоћ издата из војног магацина партизанских јединица у Косаници.²²

За тачнију евиденцију животних намирница НОО послужило је Упутство НОО за Црну Гору и Боку од 16. фебруара 1942. године. Према Упутству, већ крајем фебруара НОО Црмнице тражи од сеоских НОО следеће податке: колико имају попаљених кућа на своје подручју и да ли су породице смештене у друге зграде; списак осигураних породица са храном до нове жетве; списак осталих породица и колико имају залиха хране; посебан списак породица са бројем чланова којима је потребна житна помоћ.²³ На овај захтев сеоски НОО Доњи Брчели одговорио је: да су две куће спаљене, шест породица је снабдевено храном до новог рода, 34 породице имају хране до 1. марта, што значи да би им се за даље морало набављати хране.²⁴

Поред осталих, и Срески НОО Цетиње тражио је податке од општинских НОО о залихама животних намирница. За прикупљање тих података одређен је рок од осам дана.²⁵ Већ 2. марта НОО Соколске општине доставио је извештај о расположивим количинама хране и др. на територији девет сеоских НОО, и то: 208 килограма жита, 42 килограма кромпира, 2.401 литра, 1 килограм дувана, 1 килограм меса, 15 пари чарапа и 10 килограма вуне.²⁶

²⁰ Архив Историјског института, Титоград (даље: АИИ Титоград), бр. 1037/VI, 2—4 (42).

²¹ Исто.

²² АВИИ (НОР), р. бр. 9/1. фасц. 10 кут. 1959.

²³ АИИ Титоград, бр. 2854/VI, 1—9 (42).

²⁴ Исто.

²⁵ Исто, бр. 702/VI, 1—47 (42).

²⁶ Исто, бр. 709/VI, 6—31 (42).

Петнаестог марта 1942. године Срески НОО Цетиње на основу добијених извјештаја пажљиво је разматрао економску ситуацију у појединим општинама. Према непотпуним подацима, стање је било следеће: у соколској општини постоји 160 породица са 930 чланова којима је потребна житна помоћ; у општини Љуботињ прикупљено је 2.259 килограма жита, од чега је 614 килограма одмах подељено сиромашнима; на територији општине Загарац било је 2.300 становника. Установљено је да постоји 100 породица са 600 чланова којима је потребна житна помоћ.²⁷

Како се наводи у извјештајима НОО среза Цетиње од 15. и 18. марта 1942. године на територији пет општина овог среза живело је 13.806 становника.²⁸ Залихе животних намирница износиле су 176.925 килограма жита и 58.583 килограма кромпира. Ако се та количина расподели на број становника, добије се следеће: на особу долази месечно око 13 килограма жита и око 4 килограма кромпира.²⁹

Економска ситуација била је толико озбиљна да је довела у питање и могућност стварања и егзистенцију сталних и мобилних војних јединица. То се види из наређења Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку штабу Дурмиторског партизанског одреда од 1. априла 1942. године, у коме, поред осталог, стоји да је „наше људство већ дуже времена без хљеба што изазива обољења код партизана“.³⁰

Мере органа НОП-а по питању исхране војске и становништва

У почетку 1942. године реорганизацијом партизанских војних јединица учињене су знатне измене у погледу њиховог материјалног збрињавања. Дотадашње партизанске чете, батаљони и одреди који су били на одређеној територији снабђивани су претежно од својих кућа. На другој страни, појава покретних и ударних батаљона, који нису били везани за одређену територију,

²⁷ Исто, бр. 764/VI, 4—2 (42).

²⁸ За преосталих шест општина, колико их је још било на територији среза Цетиње, као и за само Цетиње, нема статистичких података. Исти је случај за срез барски, као и остале срезове у Црној Гори. Срећна је околност ако се нађу статистички подаци и за поједино село у једном срезу. Прерачунавањем, с обзиром да се може приближно одредити економско стање осталих села, могло би се доћи до просека количине животних намирница по глави становника. Тако Ђ. Вујовић, н. д. 691/2, наводи да је у пет општина среза Цетиње просек житарица по глави становника износио 15,45 кгг. Село Доњи Брчели (Црмница) имало је по глави становника 33,4 кгг. Ако се овај податак рачуна и као просек за срез барски, с обзиром на приближну економску уједначеност, онда би у срезу Цетиње и Бар просек жита по глави становника износио 24,42. Према томе, у срезу Цетиње било је хране до 10. априла, а у барском до средине маја.

²⁹ АИИ Титоград, бр. 735, 764/VI, 4—2 (42).

³⁰ Ђ. Вујовић, н. д., 689 и 690; 36. НОР, III — 4, 239 и 251.

већ су све више коришћени за извођење крупнијих борбених акција, час на једном час на другом правцу, захтевала је и промену начина њиховог снабдевања. Терен на којем су се у једном моменту нашле бројне снаге није био у могућности да те снаге и снабде потребним количинама животних намирница. Због тога је било потребно да и саме покретне јединице оснивају своје коморе, како би имале извесне залихе животних намирница. На другој страни, било је потребно да се на ослобођеној територији изгради одговарајући, много ефикаснији систем прибављања материјалних добара, затим њихова расподела и достављање јединицама. Тако су захтеви да се на најбољи начин регулише снабдевање партизанских јединица са своје стране утицали на процес израђивања тих јединица, као и на развијање и јачање механизма власти на ослобођеној територији. Све је то дошло до изражаја у војним и политичким мерама које је почетком 1942. године спровео Врховни штаб на ослобођеној територији.

Једна од првих мера у томе правцу јесте наређење Врховног штаба од јануара 1942. године о оснивању Главне интендантуре при Врховном штабу, која ће снабдевати партизанске јединице храном, одећом, обућом и осталом спремом.³¹ Стечена искуства из 1941. године послужила су за разраду конкретнијих мера у циљу снабдевања партизанских јединица, а затим сиромашног и небригнутог становништва. У том погледу наведени су следећи извори прибављање материјалних средстава:

— добровољни прилог убиран од народа преко секција НОФ-а при НОО, а састоји се од материјалних добара и новца;

— куповина за готов новац;

— реквизиција;

— конфискација и др.

Овим наређењем прописано је да се Главна интендантура има бринути за све јединице НОП и ДВ Југославије на положају, у покрету или гарнизону, да буду на време и уредно снабдеване потребним количинама хране и другим потребама. Уколико се пак јединице налазе даноноћно у покрету и тако су удаљене од главнине снага, па и Главне интендантуре, и тиме им је онемогућено снабдевање од ње, дозвољено им је да саме врше неопходно потребне набавке преко својих интенданата. Уколико се више јединица налазе у близини и ако се снабдевају са једне територије, добављање хране организују споразумно сви интенданти тих јединица, али под руководством интенданта највише јединице која се налази на тој територији. Интенданти су добијали посебне легитимације, тј. овлашћења (од својих команди) за свој посао.

Није прошло дуго времена од стварања Главне интендантуре при Врховном штабу НОП и ДВ Југославије, а почело је и оснивање интендантура при главним штабовима НОП одреда појединих покрајина. Тако је, према наређењу ГШ НОП одреда за Црну Го-

³¹ 36. НОР, II — 2, 237.

ру и Боку од 2. марта 1942. године, дошло до формирања интендантуре како при Главном штабу тако и при штабовима одреда у Црној Гори³². Ово је значајна мера у систему снабдевања партизанских јединица. Уследила је у време ишчезавања организације партизанских јединица на племенској и братственичкој основи. Што се тиче облика прикупљања материјалних добара, остали су исти они који су наведени у наредби за стварање Главне интендантуре при ВШ, уз додатак да се још организују радионице за израду војничке опреме.

Добровољни прилог

Основни облик прибављања материјалних добара за снабдевање војних јединица и даље је остао добровољни прилог од народа. Мада је, као и у ранијем периоду, иницијатива за сакупљање добровољних прилога потицала од Партије крајем 1941. и почетком 1942. године упоредо са изстрађивањем органа народне власти и војнотериторијалних органа тај посао преузимају народноослободилачки одбори. Тако је НОО у Зети у септембру 1941. године организовао печење хлеба за борце партизанских јединица. За двадесет дана сељаци су испекли код својих кућа 450 хлебова³³.

У давању добровољних прилога истицали су се сељаци Коврена, Стожера и општине павинопольске среза бјелопольског. Овај срез је познат по богатству у стоци и житарицама што се и види по прилозима сељака који су сакупили око стотину оваца, двадесет говеди и 5.000 килограма жита.³⁴ Ове не тако мале залихе меса и житарица изванредно су послужиле за исхрану бјелопольских партизана у време кад још нису биле предузете одређене мере нити успостављена интендантура за редовну исхрану бораца. На другој страни, организација исхране бораца у извесном смислу давала им је војнички печат. Наиме, они нису били приморани да се због хране разилазе својим кућама, већ су се налазили на окупу, било у покрету или стационарани на једном месту. То је учвршћивало војну организацију и јачало борбену моћ јединица.

Успешном сакупљању добровољних прилога претходио је врло интензиван политички рад у народу. Тај задатак су обављале партијске организације са терена и из партизанских војних јединица. Окружни и месни комитети Партије одржавали су зборове и конференције праћана на којима се говорило о циљевима НОБ затим и о неодложној потреби што ширег учешћа народа у акцијама предузетим у циљу материјалног збрињавања партизанских јединица. Пракса је јасно показала: тамо где је био развијенији политички рад, где су постојале и радиле партизанске

³² Зб. НОР, III — 2, 234.

³³ В. М. Тодоровић, н. д. 224.

³⁴ М. Добрашиновић, н. д. 182.

организације и НОО, прикупљање добровољног прилога дало је боље резултате. Тако су сеоски одборници у даниловградском срезу обилазили домаћинства и са људима разговарали о политичкој ситуацији и потреби прикупљања материјалних добара за војску и народ. Као резултат те акције прикупљена је знатна количина жита, меса, живе стоке, а затим и санитетског материјала.³⁵

Брига Партије о сакупљању добровољног прилога није се завршавала само одржавањем политичких конференција, зборова и сл., тј. стварањем политичке климе за ту акцију, већ су у екипе за прикупљање добровољног прилога, поред чланова НОО, готово овуда били делегирани по један члан Партије. Иначе, у овим екипама углавном били су чланови антифашистичких организација.

Број конференција и њихова посећеност могу се видети из извештаја које су нижи партијски форуми достављали вишим, тј. партијске ћелије месним комитетима Партије. Тако се у извештају партијске организације Љуботињ Месном комитету КП за Цетиње из друге половине фебруара 1942. године наводи да је у првој половини тога месеца (1942. године) одржано осам конференција уз учешће око 300 до 350 становника. Омладинске организације су посебно одржале тридесет конференција којима је присуствовао 841 омладинац и омладинка, док су организације АФЖ одржале пет конференција. Из свега овога није тешко закључити да су и резултати прикупљања добровољног прилога били задовољавајући. Тако је само у јануару 1942. године прикупљено у новцу 40.000 лира. У овој акцији учествовали су и сиромашни грађани, одвајајући макар и најмању суму. У извештају се даље наводи да је прикупљање добровољног прилога за фебруар знатно слабије, што је знак и све веће финансијске исцрпености становништва. Овај новац намењен је за куповину жита и других животних потреба. Ако се има у виду да педесет породица није имало никаквих резерви животних намирница, онда су резултати прикупљања добровољног прилога на територији партијске организације Љуботињ врло задовољавајући.³⁶

Резултати многих акција за прикупљање добровољних прилога у новцу јасно говоре о spremности становништва да и тим путем помаже ослободилачку борбу. Тако се из признанице од 17. и 18. марта 1942. године види да је у селу Пјешивцима тога месеца прикупљено од народа 7.450 динара и 7.825 литара. Тај новац био је намењен за потребе војске и за потребе сиромашног и небринутог становништва. Подаци о прикупљеном добровољном прилогу у новцу јасно говоре о финансијској моћи становништва

³⁵ Ђорђевић Калезић, Формирање и рад народноослободилачког одбора на територији среза даниловградског. ИЗ, 4—6/1951, 234.

³⁶ АИИ Титоград, бр. 600/III, 3 — 22 (42).

³⁷ Слободан Д. Милошевић, Организација ослобођене територије са центром у Фочи у првој половини 1942. године. Историја радничког покрета — Зборник радова 2. Београд 1965, 377; АИИ Титоград, бр. 772/VI, 6 — 34 (42).

појединих месеци у години. Тако се из писма општинског одбора НОФ-а среском одбору НОФ-а од марта 1942. године види се да је за јануар прикупљено 4.146 литра, а за фебруар 3.135,50 лира. Из ових података се види да постоји тенденција опадања прикупљеног новца, а то се у писму и наводи: „Резултат купљења овог мјесеца (фебруар — М С) је слабији само због тога што се осјећа све већа оскудица у свему“.³⁸

Подаци о новчаним прилозима становништва ослободилачком покрету не налазе се у посебним извештајима, писмима и сл., већ су унели у документе и чине њихов интегрални део. Тако се из писма НОО општине Чево Народноослободилачком одбору за Црну Гору и Боку од фебруара 1942. године види да је тај одбор за фебруар прикупио 1 390 лира.³⁹

У склопу акција за прикупљање добровољног прилога видног учешћа узели су и војнотериторијални органи на ослобођеној територији Црне Горе. Они су претежно учествовали са новчаним прилозима. Тако је, према сачуваном документу од 3. фебруара 1942. године, Команда места у Жабљаку доставила Штабу Ловћенског НОП одреда 2 300 лира које је требало доставити затвореницима цетињског затвора.⁴⁰

Знатно масовнији одзив народа у Црној Гори био је у прикупљању добровољног прилога у природи, тј. у животним намирницама. О томе постоји мноштво података у сачуваним документима из почетка 1942. године. Тако је у току марта и почетком априла 1942. године у Црмници сакупљено добровољним путем, а нешто и конфискацијом, 5.000 килограма жита. Од ове количине мањи део је отпремљен у Катунску нахију, а већи део је стављен у магацине НОО, одакле је дељен сиромашном становништву. Крајем фебруара и почетком марта 1942. године од тридесет и три домаћинства села Пригредине (орез Никшић) сакупљено је добровољним путем и стављено у сеоски магацин 897 килограма меса, 182 килограма жита, 590 килограма кромпира и 42 килограма кугуса.⁴² Како се види из писма НОО општине Чево упућеног НОО за Црну Гору и Боку 3. марта 1942. године, прикупљено је добровољним путем 2.180 килограма кромпира, 461 килограма жита, 201 килограм зеља, четири килограма меса и четири килограма пасуља.⁴³

³⁸ Из докумената се не може видети ко коме пише. Према садржају види се да потиче из западног дела Црне Горе. АИИ Титоград, бр. 772/VI, 6—79, (42).

³⁹ Исто, бр. 1037/VI, 2—4 (42).

⁴⁰ Исто, бр. 1066/IV, 4а—116 (42).

⁴¹ Ђ. Вујовић, н. д. 695; Ватрић Јовановић, Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији I. Београд 1960, 751; АВИИ, кут. 2004, р. бр. 2—15, ст. белешке од 10. октобра 1951. године.

⁴² Списак становника села Пригредине од 13. фебруара 1942. који су дали добровољан прилог. АИИ Титоград, бр. 9292/VI, 6—50 (42).

⁴³ Исто, бр. 1037/VI, 2—4 (42).

У фебруару 1942. године на територији НОО Љуботињ прикупљено је 2.259 килограма жита. Почетком марта и на овој територији завладала је глад. Услед nestaшлице хране, НОО је од прикупљене количине издао становништву 614 килограма жита. Помоћ је дата онима „који немају данас ни прашка брашна“. Од преосталих 1 645 килограма НОО је половину доделио партизанским јединицама, а остатак поделио сиромашном становништву.⁴⁴

Од имућнијих трговаца тражило се да помогну ослободилачку борбу. Тако је Штаб Ловћенског НОП одреда 11. јануара 1942. године писао трговцу Петру Кардалију на Цетиње: „Нама су нужно потребне следеће ствари: 1 канта масти, 1 канта уља, 30 килограма паште, 20 килограма ориза, 100 килограма мармеладе, 10 комада батерија, 1 канта петролеја и три кухињска ножа“.⁴⁵

Из сачуваних података о резултатима прикупљања добровољних прилога у новцу и натури види се спремност становништва да на принципу добровољности снабдева партизанске јединице оним средствима којима располаже. Може се рећи да је то била снажна манифестација привржености ослободилачком покрету. Поред осталог, масовним учешћем становништва на овом пољу рада изражавала се његова спремност, политичка свест и одлучност да на овај начин учествује у борби против окупатора и домаћих издајника.

Куповина животних намирница

Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак послао је 28. јануара 1942. године ОК КПЈ за Подгорицу упутство о организацији набавке животних намирница за прехрану сиромашног становништва. Партијске организације (на пример Биро партијске ћелије у Кучицама) ангажоване су за куповину животних намирница из Албаније и њихово достављање становништву преко НОО.⁴⁶ У том циљу предузимане су разне организационе мере, од ангажовања појединаца на томе послу до стварања посебних набављачких одбора при НОО. За куповину животних намирница из појединих крајева Крајине и Зете основан је у фебруару 1942. године Срески набављачки одбор при Среском НОО Цетиње. Овај одбор је искључиво радио за потребе среза као целине.⁴⁷ На другој страни, НОО за Црну Гору и Боку је писмом од 23. фебруара 1942. године обавестио Срески НОО Цетиње да је у области Зете и Крајине основан набављачки одбор који има задатак да набавља животне намирнице и испоручује их набављачким одборима у унутрашњости Црне Горе. За формирање тога одбора у поменути

⁴⁴ Извјештај НОО Љуботињ Среском НОО Цетиње од 8. марта 1942. године. Исто, бр. 711/V, 6—32 (42).

⁴⁵ Исто, бр. 866/IV, 4а—17 (42).

⁴⁶ 36. НОР, III—2, 90.

⁴⁷ Упуство Среског НОО Цетиње од фебруара 1942. године о раду и задацима општинских НОО. Исто, 230.

крајевима непосредно се ангажовао НОО за Црну Гору и Боку преко свога члана. У томе писму наводи се следеће: „Биће доста потешкоћа у погледу набавке. Окупатор је појачао контролу, јер су ти канали проваљени. Биће могуће нешто набављати, али преко шверца. Но тражи се да се новац положи унапријед. Међутим полагање новца унапријед мора бити у сигурним рукама у противном овај одбор (НОО за Црну Гору и Боку — М.С.) који је дао новац прикупљен од сељака могао би имати велике непријатности ако би новац пропао“.⁴⁸ И заиста, према писму секретара Набављачког одбора за срез Цетиње Крстуна Ј. Ражнатовића Среском извршном одбору за Цетиње од 11. марта 1942. године, добављање жита из Крајине и Зете било је јако отежано: „Набављачки одбор који је имао задатак да прибави што више животних намирница из Зете или из Крајине може вас овако обавијестити: куповање хране у Зети због најновијих догађаја је онемогћено и за догледно вријеме нема изгледа. Што се тиче набавке исте из Крајине и ту се ништа не може учинити. Пут уопште је онемогућен преко воде од ватре непријатељске из бродова који редовно крстаре по благу. Кад пут буде омогућен учинићемо све да пођемо у Крајину. У том случају сматрамо и појединцима треба дозволити да могу код пријатеља у познаника купити мању количину хране“.⁴⁹ Јасно се види колико је ратна ситуација ометала добављање животних намирница из оних области у којима су се оне могле купити. Одобрен је предлог Среског набављачког одбора да појединци могу одлазити и куповати животне намирнице. То се види из писма Среског НОО Цетиње од 14. марта 1942. године Среском набављачком одбору Цетиње: „појединци код својих пријатеља и познаника могу куповати жито и друге намирнице у Крајини или Зети но је тим да тај одбор овакве дозволе даје појединцима који су у нужди, а при том да пази да се ове дозволе не искористе у сврху какве спекулације или трговине“.⁵⁰

Мере партијских организација и НОО подржаване су од војнотериторијалних органа и штабова партизанских јединица који су предузимали и конкретне кораке у циљу набављања животних намирница. Тако је Штаб Ловћенског НОП одреда задужио једног борца за добављање животних намирница из Албаније, који је у фебруару 1942. године тај штаб известио о следећем: „Извештавам штаб да сам успоставио економске везе са појединим областима у Албанији за добијање животних намирница. За сада су животне намирнице доста скупе, али како сам обавијештен има изгледа да ће се цијене снижити. Нешто мало сам нарочито, толико само ради пробе. . . Цијене животних намирница крећу се овако: пасуљ од 8 до 10 лека по килу, јориз на већој количини по 15 лека, кило макароне до 20 лека, жито од 10 лека па навише“.⁵¹

⁴⁸ АИИ Титоград, бр. 739/VI, 1—8 (42).

⁴⁹ Исто, бр. 766/6—40 (42).

⁵⁰ Исто.

⁵¹ Ђ. Вујовић, н. д., 696—699; АИИ Титоград, бр. 1125/IV, 4е—22 (42).

Покрајински комитет за Црну Гору, Боку и Санџак је из свог новчаног фонда помогао поједине окружне комитете Партије, а ови месне комитете и НОО. Тако је, према писму ПК Окружном комитету КПЈ за Подгорицу од фебруара 1942. године, ПК послао тога месеца 20.000 лира овоме Окружном комитету. Новац је намењен искључиво за куповину животних намирница, и то 700 килограма кукуруза и 300 килограма пасуља из Зете и Крајине, које треба „ставити на растоложење НОО и најсиромашнијим општинама ради помоћи онима којима буде највећа потреба“.⁵²

Било је и покушаја да се животне намернице добаве и из Санџака. То се види из писма ГШ НОП одреда за Црну Гору и Боку упућеног Врховном штабу 30. јануара 1942. године. Овај посао ишао је преко Штаба Црногорско-санџачког одреда. Животне намирнице куповане су за новац који је Врховни штаб доделио ГШ НОП одреда за Црну Гору и Боку. Али тешкоћа је било и у томе што је у Санџаку био у употреби други новац. Наиме, Врховни штаб је послао српске новчанице, које нису биле у промету у делу Санџака где се налазио Црногорско-санџачки одред. Дакле недостатак одређене монете чинио је велике потешкоће у добављању животних намирница изван Црне Горе.⁵³

Реквизиција

Прикупљањем животних намирница путем добровољних прилога и куповином за новац нису могле да се задовоље стварне потребе када су залихе хране биле на измаку, а резерве није било нигде Појачани ратни окршаји и окупаторска пустошења иза којих су села остала без хране чинили су ситуацију доста критичном у погледу одржавања, па чак и опстанка партизанских јединица. Због тога се пришло новој мери у прикупљању животних намирница — реквизицији.

Када су залихе животних намирница сведене на најмању меру, а путем добровољних прилога и куповином није се могло више доћи до њих, на територији среза бјелополског приступило се реквизицији. Како је већ речено, овај срез је располагао већим фондом крупне и ситне стоке, као и житом. Занимљиво је видети каква је била сразмера између наведене врсте стоке приликом реквизиције. Крупна стока (краве и волови), рачунали су се као пет оваца, како је и предвиђено Упутством НОО за Црну Гору и Боку од 16. фебруара 1942. године. У исто време то је

⁵² С. Д. Милошевић, н. д. 380.

⁵³ „Ми смо вам и у ранијим писмима указивали на тешку економску ситуацију која је код нас, па смо вас молили, а сада понављамо да нам ако икако можете, пошаљете већу суму новца и то у југословенским новчаницама, лирама, сребру, а поготову ако другови из Босне имају злато да нам што прије пошаљете, јер ће се за злато сигурно моћи куповати жито у Алабанији. Све ове мјере спроводиће НОО под руководством политичких људи“. Архив радничког покрета Југославије (даље: АРПЈ), бр. 2851.

била и бројна мера која је долазила на једног члана породице. Наиме, на сваког члана породице остављано је пет оваца. Занимљиво је и то да козе нису подлегале мерама реквизиције.

Што се тиче жита, на сваког члана породице остављано је месечно по двадесет килограма, а вишак је реквириран.⁵⁴

Како се наводи у већ поменутом Упутству НОО за Црну Гору и Боку од 16. фебруара 1942. године, реквизиција се уводи „У првом реду због тога што они који су могли нијесу давали онолико колико је требало“, па због тога „мора се сада приступити реквизицији као једином средству које може помоћи да се равномјерно расподијели храна међу све Црногорце и Бокелје“.⁵⁵

Претежни део послова око обављања реквизиције радили су сеоски и општински НОО. Партија у Црној Гори настојала је да органи народне власти претходно изврше све припреме за што успешније спровођење мера реквизиције. У томе циљу, а на предлог НОО за Црну Гору и Боку, сеоски НОО имали су задатак да на својој територији прикупе следеће статистичке податке: име и презиме домаћина, број чланова породице, количина жита и кромпира, број ситне и крупне стокe.

Поступак при реквизицији био је следећи: извршен је попис количине житарица доличног домаћинства; од укупне количине изузимано је сем за себву, а затим и за исхрану чланова породице. Практично остављало се пола килограма дневно на сваког члана породице до прве жетве. При овоме одређивању жито је служило као мера вредности. Наиме, ако је домаћинство имало више кромпира, онда су три килограма кромпира рачунага као један килограм жита. Реквириране животне намирнице стављане су у магацине НОО.

Поред пописа имена лица којима је извршена реквизиција, општински НОО издавали су и посебне признанице на реквирирану количину животних намирница. Ове признанице биле су разнородне, тј. издавао их је појединачно сваки НОО на својој територији, а касније су на основу тих признаница срески НОО издавали једнообразне признанице на територији свога среза.

Реквизиција стокe вршена је на други начин. Од 15 до 20 оваца узимана је једна.⁵⁶ (При том се строго водило рачуна о подици која није имала никаквих других средстава, па се таквимма од 15 оваца није узимала ни једна.) Даље, на сваких десет оваца више узимана је по једна. На пр. од 35 оваца узимају се две, од 45 три итд. Једно крупније говече важило је као пет оваца, а однос ситнијег говечета према овцама одређивао је НОО. Реквизиција стокe није била стална мера, већ примењивана према потреби, и то у првом реду код имућнијих домаћинстава. Тако је НОО села

⁵⁴ М. Добрашиновић, н. д. 182; а6. НОП. III—2, 168.

⁵⁵ Ђ. Вујовић, н. д. 694; 36. НОП III—2, 164.

⁵⁶ Зоран Лакић, Карактер народноослободилачких одбора у Црној Гори 1942. године. Прво засједање АВНОЈ-а, Зборник радова научног скупа. Бихаћ 1966. Музеј АВНОЈ-а и Поуња у Бихаћу 1967. 371.

Петровићи од двадесет и пет имућнијих домаћинстава реквирирао 11. маја 1942. године 45 коза, 34 овце и две краве. Истога дана реквирирана стока подељена је на двадесет и пет домаћинстава, претежно сиромашнијих, којима су због деце били потребни млечни производи.⁵⁷

И на реквирирану стоку НОО су, према наведеном Упутству НОО за Црну Гору и Боку од 16. фебруара 1942. године, издавали повремене признанице. Оне су садржавале име власника, шта се и колико реквирира и приближну тежину и тренутну вредност у новцу.⁵⁸

Реквизицију су обављале патроле које су се састојале од неколико чланова и вође групе. Томе послу, по правилу, обавезно је морао присуствовати домаћин породице, који се и потписивао на заједнички сачињеном записнику.⁵⁹

Прикупљање података о количини животних намирница код народа била је обавеза органа народне власти. Међутим, сеоски НОО нису могли на време обавити тај врло хитан посао. Дешавало се да се подаци не прикупе благовремено, па је због тога и реквизиција одлагана на неодређено време. Али да се не би у овоме закашњавало, општински НОО Црмнице дао је сугестију сеоским НОО да за узимање података од становништва могу ангажовати и борце из партизанских јединица, а посебно омладину и старије особе.⁶⁰ И поред тога што су на прикупљању података били ангажовани људи ван НОО, за тачност података били су одговорни НОО као целине. Ипак, било је случајева, истина врло ретко, да поједини одборници несавесно обаве своју дужност у овом питању. Тако је решењем Пленума Премћанског НОО од 15. фебруара 1942. године један одборник разрешен што је приликом пописа изоставио материјална добра једног домаћинства. Не само што је овај одборник отпуштен са одборничке дужности, већ је и кажњен: узет му је брав у корист НОФ-а. О свему овоме било је обавештено и учествовало у одлучивању грађанства на збору у Маочу.⁶¹

⁵⁷ НОО Петровићи — списак издате стоке која је реквирирана дана 11. маја 1942. године. АВИИ, Народна власт у Црној Гори и Боки 1941—1945, кут. 1958, фасц. 17, р. бр. 9/1.

⁵⁸ 36. НОР, III—2, 166.

⁵⁹ а) Реквирирано од Богдана Т. Мирковића: коњских чавала 200 комада, свиле за кошуље 3,5 метра, телефонске жице 20 метара.

Вођа патроле
Душан Ераковић, с. р.

Заступник домаћинства
Данило Т. Мирковић, с. р.

б) Реквирирано у Анте С. Мирковића: 50 кгр. кромпира, 7 кгр. меса.
Вођа патроле
Д. Ераковић, с. р.

Оверава
Антон Мирковић, с. р.

(АВИИ, кут. 1958, р. бр. 19/1. фасц. 13)

⁶⁰ Писмо општинског НОО Црмнице сеоском НОО Доњи Брчели. АИИ Титоград, бр. 2854/VI, 1—8 (42).

⁶¹ АВИИ, Фонд народне власти Пљевља. Мф. 1/284.

Ако је НОО имао поуздане податке да поједина домаћинства имају вишак хране, па то прикривају, вршен је претрес материјалних добара тих домаћинстава. Одобрење, тј. решење за претрес, издавала је команда места или дотична војна јединица.⁶²

Један од важних извора прихода на ослобођеној територији Црне Горе били су млинови — воденице, тзв. поточаре. Према Упутству НОО за Црну Гору и Боку од 16. фебруара 1942. године, такви млинови стављају се под контролу општинских НОО. На тај начин и млинови су реквирирани. Власници су на известан начин и даље задржавали право на део прихода од мелаве. Наиме уколико је приход од млина, тзв. ујам, био једини приход за издржавање власникове породице односно власника он је добијао по пола килограма жита дневно на члана породице. Уколико је власник млина имао жита за исхрану своје породице, није добијао приход од млина све док су му трајале сопствене резерве, а затим је добијао жито према већ прописаној количини. Нису подлежали контроли они млинови чији приход није већи од прописане количине за исхрану власникове породице.

Срески и општински НОО изводили су у пракси одлуке НОО за Црну Гору и Боку. Тако је Срески НОО за Никшић, непосредно по својој конституисању, поред осталих одлука 18. фебруара 1942. године донео и ову о реквизицији: „Потребно је све млинове реквирирати. Власницима млина дати по 15. кгр. жита месечно на члана, а остало све у корист сиротиње одузети“.⁶³ Општински НОО Комани крајем фебруара 1942. године донео је одлуку о вршењу контроле над радом млинова. Решено је да се део ујама узима у корист НОФ-а.⁶⁴

Конфискација и плен из борбе

Конфискација се битно разликовала од свих других начина прикупљања материјалних добара за потребе војске и народа. Та мера се изузетно и примењивала. Њој је подлегала сва покретна и непокретна имовина народних непријатеља, петоколонаша и шпијуна, као и шпекуланата и шверцера. Овим задњим је кон-

⁶² Претрес је вршен на основу оваквих решења:

Р е ш е њ е

Наређује се претрес (радње, стана итд.) грађанина _____ из _____ пошто постоји оправдана сумња да се тамо налазе прикривене животне намирнице, роба итд. које се у случају налаaska имају одузети без накнаде за потребе војске и народа.

_____ 1942

За јединицу

у _____

⁶³ Писмо (аутор непознат) Раду и Војину о среској конференцији НОО за Никшић од 18. фебруара 1942. године. АИИ Титоград, бр. 744/VI, 2—11 (42).

⁶⁴ АВИИ, кут. 2003, р. бр. 1/1. Ст. белешке од 10. априла 1951. године.

фискована само покретна имовина, наиме она добра којима су трговали, тј. шверцовали. И овом приликом постојао је одређени ред и поступак. Наиме, конфискација се није могла извршити без решења које су доносиле војне власти у позадини, и то на основу предлога НОО или пак по својој увиђавности. Но ипак, у томе послу одлучујућу улогу имали су сеоски и општински НОО. Они су били дужни да пред сам чин конфискације добро испитају сваки случај. Ово се нарочито односило на имовину народних непријатеља, која је безусловно подлегла мерама конфискације. Народноослободилачки одбор имао је задатак да изврши попис целокупне имовине народног непријатеља, било да се он налази у непријатељским јединицама или је као такав погинуо. На основу тачне евиденције, сеоски и општински НОО подносе извештај јреском НОО, који о томе даље извештава војне власти у позадини. Уколико није постојао сеоски НОО, општински НОО подносио је извештај најближој команди места или пак штабу војне јединице која се налазила на тој територији.⁶⁵

Према Саопштењу Праховског НОО од 14. фебруара 1942. године, извршена је конфискација имовине неколико народних непријатеља. Тако је једноме од њих заплењено 194 килограма жита, 26 брава, 4 ловеди, 20 килограма сувог меса, 28 килограма вуне, 35 комада дасака, 100 килограма кромпира, 200 килограма жице, ноћних и других хаљина као и посуђа. Од другог је конфисковано 23 брава, једна крава и један во.⁶⁶

Имућнији људи који су прикривали веће залихе материјалних добара кажњавани су новчано, а материјална добра су им одузимања без надокнаде. Тако је према наведеном Саопштењу Праховског НОО, један трговац кажњен са 10 000 динара за прикривање робе. Поред те новчане казне, конфисковано му је следеће: 2.400 килограма соли, 14 канти таса, 5 канти уља, у текстилу разне робе 424 метара, 15 сандука сапуна, 130 комада разног посуђа, 15 килограма ориза, 24 килограма масти, 90.660 динара, 155 комада разног сребрног новца, 11 комада златног новца, 4 комада накита, 124 калема конца и др.⁶⁷

За разлику од реквизиције, од које је одређени постотак материјалних добара додељиван војним јединицама и НОО, код конфискације био је други случај. Наиме, материјална добра стечена конфискацијом у првом реду давана су војним јединицама.

Иако је мера конфискације била најстрожа, ипак није спровођена тако ригорозно. Наиме, приликом конфискације имовине народних непријатеља водило се рачуна о егзистенцији чланова његових породица. Остављено им је онолико животних намирница колико је одређивао НОО те територије. Нарочито се водило рачуна да се за децу остави довољно животних намирница.

⁶⁵ Зб. НОР, II—2, 412.

⁶⁶ АВИИ, кут. 1958. р. бр. 12/19.

⁶⁷ М. Добрашиновић, н. д. 172.

Плен је био чешћи али и најтежи начин прибављања материјалних добара, јер је проистичао из борбених дејстава партизанских јединица, које су поред животних намирница тим путем стицале и наоружање. Управо на тај начин се народноослободилачка војска и наоружала, пошто, као што је познато, није имала својих магацина. Посебно је овај облик снабдевања био значајан на ослобођеној територији Црне Горе, с обзиром на тешко економско стање и велику исцрпленост резерви материјалних добара народа. Мада ретко, документа нам дају податке који то потврђују. Као по правилу, партизанске јединице су увек после оружанских акција долазиле до знатног плена у наоружању и животним намирницама. Тако су партизанске снаге нападаом на Бијело Поље 19. јула 1941. године заплениле „12 вагона соли, 4 вагона макарона, 5 вагона шећера, 10 вагона бијелог брашна и 20 вагона кукуруза“.⁶⁸ Део ових намирница продат је Главном штабу, део партизанских одредима, а нешто је смештено у магацине за сиромашно становништво.

Приликом напада Орјенског партизанског батаљона на фабрику сардина „Фратели“ у Бијелој (Бока Которска) запленио је, према саопштењу од 13. фебруара, 400 килограма финога уља, 6 сандука сардина, посебно 28 кутија сардина, 124 комада сланих паштета, 1 сандук сапуна, 4 коже за израду обуће и др.⁶⁹

Из сачуваних докумената јасно се види да су партизанске акције учестале у фебруару месецу 1942. године. Према извештају Штаба Ловћенског НОП одреда од фебруара 1942. године Главном штабу НОП одреда за Црну Гору и Боку, батаљон „Царев лаз“ извршио је успешну акцију на Скадарском језеру и на броду „Скендербег“ запленио, поред наоружања, „38 цакова брашна, 39 цакова паште, 19 пари војничких цокула, 19 скија са потребним прибором, 400 кутија цигарета, 20 сандука конзерви парадајиза и разних других ствари“.⁷⁰

Трговина и размена материјалних добара

Снабдевање војске и народа на ослобођеној територији Црне Горе и Боке крајем 1941. и у првој половини 1942. године унеколико је олакшано отварањем пазаришта за куповину и размену материјалних добара. У време неразвијене мреже НОО 1941. године непосредну бригу о томе водили су окружни и месни комитети Партије, који су били и иницијатори тога посла. На другој страни, и партијске организације са терена указивале су окружним комитетима Партије на потребу отварања пазаришта. Тако је биро партијске ћелије у Риједи Црнојевића у писму од децембра 1941. го-

⁶⁸ М. Добрашиновић, н. д., 172.

⁶⁹ АРПЈ, бр. 3583/II, 5—5, (42).

⁷⁰ Зб. НОР, III—2, 153.

дине предложио ОК КПЈ за Цетиње да се „назначи и одреди пазар, мјесто и вријеме гдје би народ размјенивао продукте или их продавао уз одређене цијене“.⁷¹ Тај биро предлагао је и штабовима партизанских јединица да добављају робу из других крајева и да се са подмирењем војних потреба предостала роба изнесе на пазаришта и продаје по одређеним ценама.

Почетком 1942. године мрежа НОО је знатно развијенија. Они све више преузимају послове око материјалног збрињавања војске и становништва на ослобођеној територији. У том погледу значајно је стварање НОО за Црну Гору и Боку 8. фебруара 1942. године. Непосредне задатке за рад среских и општинских НОО по питању пазаришта налазило у познатом Упутству НОО за Црну Гору и Боку од 16. фебруара 1942. године. Према њему, срески и општински НОО били су дужни да воде бригу о отварању пазаришта на својој територији, чији је број у једном срезу зависио од величине среза или општине. У већини случајева отворано је једно пазариште за једну или две општине. При том се гледало да пазариште буде што више удаљено од главних саобраћајница и непријатељске ватре.

Друга половина фебруара и март 1942. године значајни су и по стварању већег броја пазаришта. То се види из извештаја, предлога и сугестија које су сеоски НОО достављали среским и општинским НОО. Они су одређивали и дан када ће се одржати пазар. Поред термина када се одржава пазарни дан НОО за Црну Гору и Боку захтевао је од среских одбора и евиденцију робних залиха на пазариштима сеоских НОО.

Заједничким напором војних и цивилних органа власти за кратко време успостављена је широка мрежа пазаришта на ослобођеној територији Црне Горе. Она су имала своју традицију и требало ју је само обновити. Наиме, одређених дана у седмици одржавани су пазари и раније. Из сачуваног извештаја НОО општине ријечке од 12. марта 1942. године Среском НОО Цетиње види се одлука да пазарно место буде у Сухом Кориту, које се налази на територији Метеризи — Жула Добрска, где ће се пазар одржавати недељом. Одлука о томе донета је још 22. фебруара, али због учесталих војних акција до половине марта пазариште није било отворено.⁷² Сачуван је и извештај НОО Чеву од 15. марта 1942. године, у коме се Срески НОО Цетиње обавештава да је одређено пазаришно место у селу Мишке и да ће се пазар одржавати недељом. Ово пазарно место одређено је 6. марта, и до 15. марта, тј. за девет дана, није одржан ниједан пазарни дан.⁷³ У почетку фебруара 1942. године у месту Биочу отворено је пазариште за пет општина, и то: две кучке, брскутску, брадоножићку и пиперску.

⁷¹ Ватрић Јовановић, Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији 1, Београд 1960, 753.

⁷² АИИ. Титоград, бр. 728/VI, 6—42 (42).

⁷³ Исто, бр. 715/VI, 6—43 (42).

Већ првог пазарног дана могло се видети од колике је користи његово стварање. Већина сељака из околних села разменом или куповином дошла је до потребних артикала. Животним намирницама с овог пазаришта снабдевале су се и партизанске јединице, о чему је водио бригу један од чланова НОО.⁷⁴ Други пазарни дан одржан је 2. марта 1942. године. Тада је за исхрану бораца партизанских јединица који су се налазили у Братоножићима купљено око 242 килограма жита. На пијаци се могло купити лука, кромпира и др.⁷⁵ Како се види из сачуваних докумената, срески НОО за Данилоград отворио је три пазарна места, и то у Мартиновићима (под Главцином), на Мосорима (у Павковићима) и једно за Комане и Загарач у месту Бешином Убљу (Горњи Загарач). У овим местима пазар се одржава недељом, а могло се купити кромпира, купуса и нешто ситне стоке.⁷⁶ Писмом од 23. марта 1942. године сеоски НОО у Голији обавестио је општински НОО Бањана да ће се од 1. априла свакога понедељка одржавати пазар у селу Ништицама. Ово пазарно место отворено је за три општине: пивску, татачку и грјебашку. Наглашено је и каквим артиклима овај одбор располаже, па су истакли да поседује и сточне производе, а да потражује со, жито и пас.⁷⁷ И општински НОО Луково обавестио је 19. марта 1942. године сеоски НОО Градачка Пољана да је у циљу живљења промета робе и размене добара одређено пазарно место код школе на Лукову. Пазар би се одржавао недељом.⁷⁸ Нема података да је та одлука и спроведена у дело.

Требало је да пазаришта одиграју значајну улогу у систему снабдевања војске и становништва, и да се њиховим отварањем омогући живљи промет робе и материјалних добара, како унутар једне тако и између две или више општина. Она нису била прегрупуштена сама себи већ су НОО водили рачуна о њиховом унутрашњем реду, при чему се нарочито пазило да економски имућнији људи на експлоатившту економски слабије подизањем цена роби или пак путем шверца.

У циљу спровођења, унапређења и контроле размене добара одржаване су широкe конференције на којима су учествовали представници појединих општина. Тако је 1. марта 1942. године на Вилусима одржано саветовање представника НОО бањанског, вучедолског, ластванског, цуцког и кривошијског. Тада је образован и мешовити одбор за трговину и размену у циљу добављања животних намирница за потребе војске и становништва.⁷⁹ Оваква саветовања показали су се јако корисним, што је и пракса потврдила. Тако је према писму НОО Бањана сеоским НОО 8. марта 1942. године одржана прва међуопштинска конференција у при-

⁷⁴ Б. Јовановић, н. д. 753.

⁷⁵ Исто, 230 и 231.

⁷⁶ Исто, 753.

⁷⁷ АВИИ, р. бр. 1/20, кут. 1942.

⁷⁸ АИИ Титиград, бр. 3851/VI, 1—22 (42).

⁷⁹ Б. Јовановић, н. д. 753.

суству: делегата општинских НОО: шварске, хумске, зубачке, лас-
тванске, граховске, вучедолске, бањанске, љубомирске и заво-
ђске, а затим и општина ослобођене територије Боке. На овој
конференцији разматрана су економска питања и то посебно за
сваку од наведених општина, а одређена су и заједничка пазарна
места у Грахову, Зупцима и Петровићима; пазарни дани били су
субота, недеља и понедељак.⁸⁰ Бригу о одржавању ових пазаришта
и о пијачном реду у време пазарних дана водио је заједнички Од-
бор за трговину, који је у исто време био овлашћен да одређује цене
појединим врстама робе.

Пошто се приближавала пролећна сетва, нарочита пажња
концентрисана је на производе који би дошли у обзир за семе, и
тежило се његовом сакупљању. У том циљу, као што се види из
обавештења НОО општине бањске од 31. марта 1942. године, сеос-
ким НОО, Одбор за трговину састао се 28. марта 1942. године и
донео одлуку како ће се и у којим количинама вршити размена
робе на пазаришту у месту Зупцима. Закључено је да се размена
врши на следећи начин: 1 килограм соли за 1 килограм кромпира
или за 3 килограма жита или за 1 килограм сувог меса; 1 килограм
лука за 2 килограма кромпира; 1 литар уља за 5,5 килограма
кромпира; 1 килограм шећера за 6 килограма кромпира; 1 литар
ракије за 4 килограма кромпира итд. Што се тиче новчане вред-
ности робе, одређене су следеће цене: 1 килограм дувана I, II и III
врсте за 80,60 и 40 лира, а 1 килограм неопране вуне за 48 лира.⁸¹
За већину сточних артикала нису се могле одредити цене, па је
остало да се то учини на пијачним местима, и то према процени
Одбора за трговину.

У општини Зупци било је одређено преноћиште за оне који
долазе на пазар из удаљенијих места. Преноћишта су била у школи
на Ораховцу и Коњском. У случају да власник неку робу није раз-
менио или продао, да је не би морао враћати кући, постојали су и
магацини на пијачном месту, у које се она могла сместити до сле-
дећег пазарног дана. Безбедност робе у магацинима гарантовао је
одбор зубачке општине.⁸²

Може се рећи да напори НОО за што масовнијим отварањем
пазаришта за продају и размену робе нису дали задовољавајуће
резултате. Пре свега за то су постојали објективни разлози. При-
ликом одређивања места за одржавање пазаришта тежило се да
она буду на што склонијем месту, како би била заштићена од
непријатељске ватре. Поред осталог и зато се приступило отвара-
њу једнога пазаришта за више села. Близина непријатеља и мо-
гућност оружаних сукоба често је био узрок слабе посете поје-
дним пазариштима. Још већи узрок био је недостатак робе —
животних намирница за продају. Разноврсним формама прикуп-

⁸⁰ АВВИ, р. бр. 2/1, фасц. 13. кут. 1958.

⁸¹ 36. НОР, III—2, 460.

⁸² Исто.

љања животних намирница и последње резерве хране биле су већ исцрпене. А и иколикo је било робе на пазариштима, до ње се могло лакше доћи разменом нешто куповином, јер су појединци одвајали део својих скромних залиха хране ради замене за робу која им је била неопходна. Тако пазаришта нису дала очекиване резултате. Већина њих није ни отворана, иако је постојала одлука о томе и о њиховом пословном реду.

Улога НОО у пролећној сетви 1942. године

Почени искуством из јесење сетве, која је, као што смо видели, слабо обављена, органи НОО-а су настојали да се пролећна сетва у 1942. години обави успешније. У том циљу вршене су припреме још у току зиме, када је, и поред велике глади, остављано семе за сетву.

У припремама за пролећну сетву ангажовала су се руководства и организације КПЈ. Било је потребно савладати и решити многобројне проблеме које су наметнули ратни допаћаји, а којима је знатно погођена и пољопривреда. У појединим општинама земљиште је било нагуштено и зарасло у коров,⁸³ а за обраду многих других није било довољно радне снаге, јер су се одраслији мушкарци налазили у војним јединицама. И они што су били код својих кућа, на имањима, често нису имали довољно семена, средстава за рад, а ни запрете. За решавање свих ових проблема војне и цивилне власти су предузимале врло опсежне припреме. Претежни део посла који је требало практично обавити припадао је у првом реду сеоским НОО, јер су они били непосредно повезани с народом. Дужности НОО у погледу пролећне сетве рељефиније су истакнуте у познатом Упутству НОО за Црну Гору и Боку од 16. фебруара 1942. године: „Настојати свим средствима да се обавезно обради што више земљишта. Уколико поједини власник земље неће или не може да обради ову своју земљу, треба да се апелује на њега да само за ову годину уступи необрађену земљу која би се дала најсиромашнијим сељацима на обраду. Гдје недостаје радне снаге за обраду земље треба повести агитацију за задружну обраду земље путем узајамне помоћи или такозваних сеоских моба. О принудном обрађивању земље рјевашаће се тек онда ако ове мјере не буду довољне“.⁸⁴

Раније обављање пописа животних намирница и стоке омогућило је НОО да стекну увид у стање и количину семена за пролећну сетву. На ослобођеном делу Црне Горе прикупљени су подаци о обрадивим површинама и домаћинствима која или немају довољно обрадиве земље или је уопште немају. На основу упутстава виших органа народне власти, ове податке прикупљали су

⁸³ Јанко Лопичић, Ратни дневник, књ. I (1941—1942). Београд 1961, 195.

⁸⁴ Зб. НОР, III—2, 168.

сеоски НОО. Тако су у фебруару 1942. године сеоски НОО на територији Пиве и Жупе Пиве имали тачну евиденцију материјалног стања својих домаћинстава. Они су имали попис домаћинстава са тачном евиденцијом количине житарица, радне снаге, запрежне стоке и хране за њу и евиденцију ораница. Поред тога, извршен је попис свих домаћинстава која немају земље за обраду и оних која имају довољно земље за обраду али је својим средствима не могу обрађивати. На основу резултата добијених овим путем разрађиван је план пролећне сетве.⁸⁵ Тачно се видело које домаћинство и каквим средствима и запремом располаже за пролећну сетву. То је омогућило да се на неки начин отклоне разлике између оних који су стицајем околности имали довољно средстава за пролећну сетву и оних који их нису имали. Све је ово рађено у време када су окупаторске и квислиншке снаге вршиле војне припреме за напад на ослобођену територију Црне Горе. Са њима су се обрачунавале партизанске јединице, издашно помагане од НОО. Њихова сарадња, како на пољу оружаних акција тако и у позадинском животу и раду, била је евидентна. Они су такође сарађивали у припремама за обављање пролећне сетве, што је било од огромног политичког значаја за становништво ослобођене територије.

Наслеђена, иако не тако велика имовинска неједнакост међу домаћинствима на ослобођеној територији Црне Горе и Боке, успоравала је успешније спровођење мера пролећне сетве. Наиме, поједина домаћинства имала су веће површине обрадивог земљишта које нису могла засејати, док је на другој страни било домаћинстава без довољно обрадиве земље. У оваквој ситуацији НОО су тражили најбоља решења. У том погледу значајна је наредба НОО општине бањске од 9. марта 1942. године сеоским НОО. Овај одбор је решио да ће се „у току пољопривредних радова овога пролећа, љета и јесени ићи у том правцу да ниједна педља земље не остане необрађена. Нико неће остати да не ради колико може“.⁸⁶ Поменутом наредбом овлашћују се сеоски НОО да утичу на имућнија домаћинства како би добровољним путем уступила вишак обрадиве земље сиромашним породицама, и то преко НОО. Уколико се зна да неко домаћинство има више обрадиве земље па то прикрива, тај део му се одузимао, и то према процени НОО који су је додељивали појединцима, водећи при томе рачуна да неко не би добио више или мање земље од другог. Имућнији људи су уступали не само земљиште на обраду већ

⁸⁵ АВИИ, р. бр. 10/4, кут. 2002. Ст. белешке (без датума) о раду НОО у Пиви у првој половини 1942. године.

⁸⁶ „Да би, међутим, породице које су без земље могле да се у току саме пољопривредне сезоне користе са нешто зелени (кромпиром, махуне, лука поред коприва и др.) мора се наћи начина да им се за ову годину уступи на обрађивање понеки дио земљишта. И тим путем ће се помоћи растеређивању сталног давања из и иначе оскудне резерве којима се располаже“. 36. НОР, III—2, 297.

и извесну количину семена, па и сточне хране за орање. Зимске резерве сточне хране биле су већ на измаку, па је њено добављање са других страна био посебан проблем. И овом приликом у помоћ су притицале партизанске војне јединице. Према сачуваном документу из 1942. године, из партизанског складишта сточне хране издато је за орање у пролећној сетви 3 552 килограма сена. Ову количину расподелило је тридесет и седам домаћинстава, и то од 49 до 203 килограма по домаћинству, а у просеку свако је добило 96 килограма.⁸⁷ Ово није био једини случај да штабови партизанских јединица додељују сељацима сточну храну. То је учинио и штаб Пљевалског НОП одреда, што се види из писма од 30. марта 1942. године сеоском НОО Ђурђевића Тара. Овај штаб им је одобрио „100 метара сјена и да раздјеле сиромашним становницима своје кметлије“.⁸⁸ По налогу штаба, сиромашнији сељаци добили су сено без икакве накнаде, док су имућнији били дужни да плате надокнаду у висини коју заједнички одреде надлежни одбор и штаб.

При подели земље сиромашнијим породицама водило се рачуна да им она не буде много удаљена од куће, јер се не би могла у потпуности обратити, утолико пре што се радна снага састојала од жена и деце.

Посебно је било регулисано питање манастирских и црквених имања, због тога што су она већином уступана на обраду као наполица или су остајала необрађена. Упутство НОО за Црну Гору и Боку од 16. фебруара 1942. године разматра и то питање, остављајући нижим одборима у надлежност да „узимају сва манастирска, црквена и задужбинска имања под своју управу“. Како је та земља раније давана у наполицу и пошто ју је поменута одлука и затекла као такву, закуп је и даље остао на снази, „само се упловорена закупнина предаје општинском НОО“.⁸⁹ Било је и случајева да је манастирска земља обрађивана у корист НОФа.

Уколико није имало средстава за живот, манастирско особље које се није бавило пољопривредом добијало је од НОО потребне намирнице за издржавање.

Питање закупа или наполице пажљиво је разматрано на седницама НОО. Тако је НОО општине бањске одлуком од 17. марта 1942. године изменио, тј. укинуо већ устале форму наполичарског односа. Наиме, уколико закупца има довољно своје обра-

⁸⁷ Документ је без датума и ближе ознаке. Могуће је да се односи тј. да потиче од НОО Косанице. АВИИ, р. бр. 15/1, фасц. 10, кутија 1959.

⁸⁸ Непознати аутор ових бележака наглашава: „Напомињем да су цитирана документа само са територије општинског НОО Косанице и сеоског НОО Ђурђевића Тара зато што је само друг Марко Мирковић, тадањи председник сеоског НОО Ђурђевића Тара, сачувао писана документа. А ни један други одбор, па ни срески, није ништа сачувао од писмених докумената из овог времена (прва половина 1942. године — М. С.) мада је на исти начин рађено на читавој ослобођеној територији среза“. АВИИ, р. бр. 13/1, кут. 2001. Ст. белешке (без датума).

⁸⁹ 36. НОР, III—2, 166.

диве земље, она коју је узео под закуп (тј. наполицу) додељује се другоме на обрађивање.⁹⁰

Све ове мере НОО имале су у основи за циљ укидање експлоататорских односа на селу. Општа улутства у томе правцу која су потекла од виших органа народне власти постепено су реализована у пракси. Тако је НОО општине бањске раније поменутом одлуком прописао: „Свако давање земље напола као и наполичарство уопште најстрожије се забрањује“. Она земља која је узета као наполица и већ засејана дошла је под контролу НОО, „који ће водити рачуна да онај који је узео да је ради има са радом наставити, а о даљем ће решавати овај одбор“.⁹¹

Уз помоћ војне власти, НОО су посебно водили бригу о томе да се сва земља на време обради и засеје. У том погледу била су приоритетна имања бораца чијим су одласком у јединицу породице остале без радне снаге. Напојало се да у пролећну сетву буду укључени сви за рад способни, а нарочито се пазило да зарада наполичарима буде толика да им омогући стварање извесних залиха за издржавање породице.

Формирање радних чета, у првом реду омладинских, датира још од првих уставничких дана 1941. године. У време пролећне сетве у Црној Гори оно је постало актуелно. Иницијатива је потицала од руководстава и организација КПЈ, па се на терену приступило оснивању радних чета и водова. Из извештаја Месног комитета КПЈ за Херцег-Нови ОК КПЈ за Никшић од 10. априла 1942. године види се да је радним јединицама било обухваћено људство од 15 до 50 год. старости.⁹² Формирању оваквих радних јединица претходила је интензивна политичка активност партијских организација, а затим и војних и цивилних установа на терену. На том послу ангажовале су се и омладинске организације. Тако се из писма омладинског савеза села Вођени види да је на седници од 7. маја 1942. године одлучено да се чланство пошаље код три домаћинства да им помогне у обављању пољопривредних радова. Уколико домаћинство није имало запрегу и друга средства за обраду земље, добијало их је од НОО, а омладинци су давали само радну снагу.⁹³

Из докумената се може видети да су сељаци врло савесно следили и испуњавали све мере НОО у спровођењу пролећне сетве. То потврђује и извештај М. Мијаде упућен врховном команданту НОПО и ДВ Југославије Ј. Б. Титу почетком марта 1942. године. „Сазнали смо да су сељаци на Леверима већ све узорали и посејали. Остало је доста необрађене земље. Ставићемо у дужност интендантском одељењу да предложи Санџачком штабу да се организује одмах засејавање сваког комада земље, јер је ту жетва

⁹⁰ Исто, 297.

⁹¹ Исто, 376.

⁹² 36. НОР, III—3, 41.

⁹³ Музеј народне револуције у Сарајеву (даље: МНР, Сарајево), бр. 1490/38.

већ о Илинџану, а сељаци нуде семе и волове, само нема доста радне снаге коју би могла организovati и дати војска. То би за нас имало највећи значај“.⁹⁴

За разлику од других, ранијих активности, пролећна сетва 1942. године нешто је ново у раду органа народне власти. У исто време развијен је и унеколико обогаћен механизмом НОО. Јављају се нове секције и одсеци — повереници који се баве питањима сетве. Сачуван докуменат НОО Бањана од 20. марта 1942. године говори о успостављању повереништва за рад и радне односе.⁹⁵ На основи те одлуке, дужност је повереника за радне односе да координира рад са суседним НОО по питању запошљавања радника, да одржава контакте и саображава активност повереника сеоских НОО помажући им својим упутствима за рад. Повереник за рад и радне односе био је дужан да једном у месецу поднесе извештај своме одбору о постигнутим резултатима при обављању пролећне сетве. Сеоски повереник за рад био је у исто време и старешина радне јединице.

Радна снага плаћана је надницом чију је висину одређивао НОО. Одређену надницу, уколико може, даје породица код које је радник радио. Ако је породица сиромашна, посао кој је без надокнаде. При свему овоме породица није могла да бира радника, већ је узимала онога кога му је одобрио повереник за рад. С друге стране, ни радник није могао бирати код кога ће радити, већ је ишао тамо где га одреди повереник за рад, који је могао доделити радника и оним породицама које нису биле вољне да га траже због избегавања да плате надницу. Повереник је могао да присили на рад оне који рад избегавају.⁹⁶

Како се види из одлуке НОО Бањана, потребно је било водити евиденцију о обављеним пословима. У том циљу сваки радник имао је своју радну листу, а послове које је радник обављао у засецима повереник је уносио у књигу рада. Контролу извршених послова вршио је повереник једном у петнаест дана обиласком села и засека. Целокупни овај посао водио је ка томе да се успостави радна обавеза у позадини. С обзиром на то, сви радници од 15 до 65 година подлегли су радној обавези, а одбори су имали право да расположиву радну снагу распоређују према потреби села или засека.

Народнослободилачки одбори су посветили нарочиту пажњу решавању питања радних односа и напращивања. Награде за обав-

⁹⁴ 36. НОР, П—3, 89 и 90. — Да су и војне јединице учествовале у пролећној сетви види се из директиве начелника Врховног штаба од 20. фебруара 1942. године Штабу IV батаљона Прве пролетерске бригаде: „Уопште питање смјене јединица поставља се као врло актуелно. Заиста то је осетљиво питање. Ми морамо смењивати јединице. Долази пролеће. Мора се нешто радити на имањима. Овоме питању посветити велику пажњу. Најбоље је пуштати по водовима, али увијек назначити када да се јединица врати“. 36. НОР, П—2, 404.

⁹⁵ 36. НОР, П—2, 394.

⁹⁶ Исто.

љене послове могле су да подмире минимум потреба за исхрану чланова породице радника.

Одбори су се бавили и питањима распоређивања запрега за обрађивање земље. Водили се рачуна да ниједно домаћинство не остане а да му земља не буде узорана због недостатка запреге. На томе плану било је довољно споразумевање заинтересованих породица. Слично је било и са пољопривредним инвентаром. Пошто је домаћинство обављало своје радове, инвентар је стављан на располагање НОО (који су имали компетенције да одреде и време када поједина домаћинства треба да славе свој инвентар на располагање НОО). Ово је учињено због тога да би се помогло другим селима у обављању пролећне сетве, као што је био случај на територији Жупе Пиве.⁹⁷

Озбиљне тешкоће при обављању пролећне сетве чинио је недостатак семена. Како се види из докумената, а и из сећања учесника, резерве животног намирница у марту и априлу 1942. године биле су на измаку, а у већини случајева није их ни било. Семе за сетву морало се добављати са стране, тј. изван Црне Горе. Потребно је било наћи минимум семена за подмирење пролећне сетве. У том погледу НОО су били развили живу активност. Тако су од НОО Ђурђевића Тара тридесет и четири породице добиле семе за сетву, и то: 1034 килограма јечма и 633 килограма овса, док је у исхрани помагао седам породица доделивши им 90 килограма жита.⁹⁸

У време пролећне сетве 1942. године на терену Планине Пиве, према процени сељака с тог терена, засејане су веће површине земљишта него ма које године раније. Сва домаћинства, укључујући и она која су до тада била без земље (добила су је од НОО или су им имаућнији сељаци уступили) засејала су одређену површину земљишта.⁹⁹

По обављеној сетви НОО су настојали да засејане површине заштите од уништавања. У том циљу општински НОО Грахово априла 1942. године издаје наредбу овим сеоским НОО да поставе пољаче-чуваре који ће чувати све засејане њиве, као и ливаде, а нарочито да обрете плажњу на међаше — да се површина земље појединих породица не повећава на рачун других. Овај одбор је прописао и надокнаду за учињену штету: за прву штету починитељ се кажњава са пет килограма жита и петнаест килограма кромпира, а ако нема ни жита ни кромпира онда му се одузима један брав; за другу штету кажњава се тројструко, а за трећу штету преступнику се одузима стока, јер се сматра да он није способан да је чува.¹⁰⁰ Сличан документ исте намене издао је 21. априла НОО села Тупан (срез Никшић).

⁹⁷ АВИИ, р. бр. 3/9, фасц. 7, кут. 2002. Ст. белешке од 25. IV 1951.

⁹⁸ Документ се налази у Архиву Општинског одбора Савеза бораца у Пљевљима.

⁹⁹ О раду НОО у Пиви у првој половини 1942. године. АВИИ, р. бр. 10/4, кут. 2002. Ст. белешке (без датума).

¹⁰⁰ АИИ Титоград, бр. 9277/VI, 1—69 (42).

Сточне фарме

Разноврсност партизанске борбе, њена динамичност, како у оружаним сукобима тако и у организацији и уређењу ослобођених територија, избацивала је на површину све нове и нове форме борбе и рада. Често и на мањем делу ослобођене територије предузимани су лакви захвати у раду као да нема никаквих опасности у погледу безбедности ослобођене територије. То је постало и пракса партизанског рата и на тај начин су се како борцима тако и народу отварале перспективе ослободилачке борбе. У склопу тих питања било је и оснивање партизанских сточних фарми.

Са настанком пролећа 1942. године, априла месеца, појавио се на ослобођеној територији још један нови облик у систему снабдевања војске и народа. Отпочело се са оснивањем тзв. партизанских сточних фарми. Предлог за њихово оснивање дао је Миоша Пијаде, који се у то време налазио у Црној Гори. Овакву акцију наметале су пре свега, потребе за млечним производима знатно увећаних болница,¹⁰¹ које су у то време биле концентрисане на терену Пиве, али и потребе (у месу) све бројнијих јединица на овом терену.

Врховни штаб (са седиштем у Фочи) прихватио је предлог М. Пијаде, истичући да би оснивање сточних фарми „пружило нашој војсци велике користи. За болнице то је од пријекне потребе,¹⁰² па је наредио да се расположива стока подели у неколико фарми и свуда одреди један одговоран човек. Од априла до јуна 1942. године на Пивској планини основано је 19 сточних фарми, распоређених у следећим местима: Кулићи у близини села Трсе, Војновића Катун (код Пилића), Борје (Пробач врх), Николин до (југоисточно од Пилића), Кати До (у близини Безуја), Тодоров До, Капавица, Манастир Пива, Кнежевићи, Јеринићи, Брљево, Равно, Милковац, Горанско, Црна Гора, Недајно, Крстац и Рудине. Ове форме располагале су следећим сточним фондом: 195 музних крава, 263 грла крупне стоке за клање, 4 662 овце и козе и 1 500 јагњади и јагради.¹⁰³

Све интензивније оружане акције окупаторских и квислиншких снага против ослобођене територије у Црној Гори, с једне, и њена одбрана партизанским снагама, с друге стране, имале су поред осталог за последицу и појаву већег броја рањеника. Услед тога повећао се и број болница, које су већим делом биле смештене на територији Црне Горе. Снабдевање рањеника у болницама поставило се врло озбиљно. Резерве хране биле су минималне. То се најбоље види из извештаја од 3. јуна 1942. године, који је М. Пијаде послао врховном команданту Ј. Б. Титу. Из тог извештаја

¹⁰¹ Јован Р. Бојовић, Партизанске болнице у Жабљаку 1941—1942. ИЗ, 3/1961, 443—474.

¹⁰² 36. НОР, II-3, 359.

¹⁰³ Реферат М. Пијаде од 1. јуна 1942. године Врховном штабу НОП и ДВ Југославије о образовању партизанских сточних фарми и њиховом размештају. 36. НОР, II-4, 247/8.

види се да је на територији Жупе и Планине Пиве било на исхрану око 7 000 људи. Резерве жита на томе терену биле су око 15 000 килограма што значи два килограма по особи. То би трајало десет дана ако би се по особи давало 200 грама дневно. Није било могућности да се жито добије са стране. Међутим, нашао се излаз. Одлучено је да се повећају следовања у месу. Али при прорачуну залиха показало се да ни то не може удовољити потребама. Наиме, од све стоке у Пиви могло се добити око 40 000 килограма меса. То значи мање од шест килограма по особи. Дакле било је хране за седам дана, под условом да се дели по 200 грама хлеба и 750 грама меса по особи.¹⁰⁴ Једини излаз из овако неповољне економске ситуације морао се тражити и био је у добављању животних намирница са неослобођене територије. Ипак, главни извор снабдевања партизанских болница био је сам народ са територије на којој су се оне налазиле. Иако по малу, у болнице су свакодневно пристизале мање количине животних намирница. И поред скромних, чак врло оскудних резерви (појединачна домаћинства у Пиви по неколико дана нису имали хлеба), како се наводи у извештају реферата санитета Врховног штаба Главној интендантури од 2. марта 1942. године, за рањенике се ипак одвајало по два литра млека дневно.¹⁰⁵

Видну улогу у организацији снабдевања болница животним намирницама имале су и антифашистичке организације. Према сећању др Ирине Кнежевић, тадашњег лекара болнице у Жабљаку „омладинке и омладинци су на леђима преносили из Санџака пшеницу, јабуке и орахе, јер је зима 1941/1942. била таква да коњ није могао прећи. Девеојке су доносиле чарапе, џемпере и рукавице“.¹⁰⁶

У крајевима где је народ гостопримљив, где се на пажњу узвраћа пажњом, увек се налазило, иако у мањим количинама, хране за рањенике. За лекарске прегледе који су били бесплатни у болници и услуге у амбуланти народ је доносио „јаја, скоруп и млеко. Ретко је који од цивила дошао да прими лекарску помоћ без пуне торбе хране. Ова храна се остављала у магацине и била је главни извор побољшања хране за болеснике и рањенике“.¹⁰⁷

За снабдевање војних болница животним намирницама била је надлежна и Главна интендантура при Врховном штабу а затим команде војних јединица и позадиноких војних власти.¹⁰⁸ Главној интендантури су се и обраћали управници појединих болница, подносили извештаје о стању животних намирница. Из писма управника болнице у Рудинама Главној интендантури у Фочи од 2. марта 1942. године види се следеће: „Село у које смо смјестили

¹⁰⁴ Исто, 198.

¹⁰⁵ АРПЈ, бр. 2490/Ш, 4—2 (42).

¹⁰⁶ АИИ Титоград, бр 5029/VIII, 1ђ—2 (42). Ст. белешке од маја 1946.

¹⁰⁷ Исто, О болницама опширније: С. Милошевић, н. д. 412—422.

¹⁰⁸ Владо Стругар, Рат и револуција народа Југославије 1941—1945.

болницу је планинско, граније релативно имућно, сада веома ишцрпено. Има неколико кућа које већ мјесец дана не једу хљеб. Недавно су послали нешто меса и кајмака за Жабљак. Сада од ове стоке нема ништа за клање осим око 30 мршавих брава својина НОФ-а које је народни одбор ставио нама на располагање. Од тих брава до сада смо се искључиво и хранили: (справљали смо) чорбе у коју укувамо мало брашна. Дакле од овог села не можемо ништа добити изузев 1—2 литра млијека на дан. Што се тиче снабдевања из околних села то поред оскудице у тим селима Пилве сукобљавамо се и са недостатком особља које би ишло до тим и даљим селима да апитује и купује.¹⁰⁹

У јануару 1942. године Главни штаб НОП одреда за Црну Гору и Боку доделио је преко НОО у Жабљаку болници 1 677 килограма хлеба, 45,5 килограма пшеничног брашна, 29 килограма шећера, 377,95 килограма меса, 46,20 килограма јечма, 427 килограма кромпира, 49,60 килограма кутуса, 31,5 килограма соли и др.¹¹⁰

И штабови појединих партизанских јединица узимали су активног учешћа у припремама, а затим и самом прикупљању животних намирница на терену за помоћ партизанским болницама. Тако је Штаб Дурмиторског НОП одреда у фебруару и марту 1942. године тражио од свих партизанских батаљона и одреда са територије Црне Горе и Санџака да са својих територија прикупе извесне количине животних намирница и пошаљу их болници на Жабљаку. На основу тога, а у већини случајева и самоиницијативно, команде појединих батаљона и одреда су од својих расположивих средстава и залиха одвајали и додељивали партизанским болницама.

Снабдевање партизанских болница животним намирницама и санитарским материјалом била је посебна брига организације КПЈ. Оне су се подједнако и брижљиво бавиле овим питањима, било у партизанским јединицама или на терену. И то не само на ослобођеној већ и на неослобођеној територији, где је прикупљање средстава за болнице било скопчано са животном опасношћу. Зато су претежни део ових послова обављали сами чланови Партије и Скоја. Они су из Никшића, Подгорице, Цетиња и Херцег-Новог износили разноврсни материјал и преко команди партизанских јединица упућивали га у партизанске болнице.¹¹¹

Напори које је Партија чинила да организује војни и цивилни живот на ослобођеној територији Црне Горе и Боке крајем 1941. и прве половине 1942. године дали су позитивне резултате. Они су евидентни и на економском пољу: Партија је успела да залихе животних намирница прикупи и расподели становништву, како би што безболније дочекало нову летину. Ти напори су пре-

¹⁰⁹ АРПЈ, бр. 2490/Ш, 2—4 (42).

¹¹⁰ Ј. Р. Војовић, н. д. 464.

¹¹¹ М. Пилетић, Партизанске болнице на подручју Дурмитора. ВИГ, 6/1961, 39.

кинути половином 1942. године, услед повлачења партизанских снага испред много надмоћнијих снага окупатора и његових сарадника. На терену Црне Горе и Боке остали су активисти Партије, који су наставили рад под врло тешким илегалним условима.¹¹²

Slobodan D. Milošević

CONDITIONS ECONOMIQUES SUR LE TERRITOIRE LIBÉRÉ DU MONTÉNÉGR0 DANS LA PREMIÈRE ANNÉE DE G.L.P.

R é s u m é

Les conditions économiques sur le territoire libéré au Monténégro dans la première année de la guerre de libération populaire (G.L.P.) étaient très difficiles. Cela est visible de certaines données statistiques et de nombreux communiqués des comités de libération populaire et des dirigeants des organisations du Parti. C'est particulièrement évident à la base des mesures prises du côté des organes du mouvement de libération populaire pour vaincre et mitiger les difficultés économiques. Dans ces mesures on comprenait avant tout: la quête des vivres par voie des collectes, de l'achat des provisions hors du Monténégro, des réquisitions, confiscations et butins de guerre.

Les dirigeants du mouvement de libération populaire prenaient mesures aussi de développer la commerce, au premier lieu par voie d'échange des biens matériels. Ils prenaient de même manière beaucoup d'autres mesures qui pouvaient contribuer à la solution des problèmes économiques (la formations des fermes, organisation des semailles collectives etc.). Pourtant, malgré tous ces efforts, les difficultés économiques s'augmentaient de jour en jour, pour atteindre un point critique déjà aux premiers mois de 1942 an.

Cette crise économique, qui fut totale au printemps 1942, a directement aidé à l'occupateur et à ses collaborateurs d'affaiblir et, pour un certain temps, étouffer le mouvement de libération populaire au Monténégro.

¹¹² Опширније о овоме: Јово Михаљевић, Услови повлачења партизанских снага из Црне Горе почетком 1942. године. ИЗ, 4/1966, 701—710.